

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
бакалавра

**з теми: «Українська держава Богдана Хмельницького: особливості
формування та адміністративно-політичний устрій»**

Виконав: студент Іst2-В13 групи
Напряму підготовки 6. 020302 Історія*
Бугерчук Дмитро Михайлович

Керівник:
Газін В. В., кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

Рецензент:
Дубінський В. А., кандидат історичних
наук, доцент кафедри всесвітньої історії

Кам'янець-Подільський – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛА.....	6
1.1 Історіографія проблеми.....	6
1.2 Джерельна база дослідження.....	14
РОЗДІЛ 2. ВИТОКИ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	18
2.1. Становлення українського козацтва та його центру – Запорізької Січі, як головна передумова виникнення Української держави в середині XVII ст.....	18
2.2. Адміністративна та військова організація Війська Запорізького як прообраз держави Богдана Хмельницького.....	23
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.....	26
3.1 Причини, характер та рушійні сили Революції в Україні XVII ст...26	
3.2. Українська державна ідея, її становлення та розвиток на перших етапах Революції XVII ст.....	29
3.3 Становлення системи органів державної влади Війська Запорізького.....	34
3.4 Адміністративний устрій Війська Запорізького.....	54
ВИСНОВКИ.....	59
ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА.....	61
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

На XVII ст. припала чергова грандіозна спроба українського народу здобути незалежність та витворити національну державу. Це був час, коли українські землі охопили події Національної революції, коли в результаті національно-визвольної війни та звільнення значної частини України від польсько-шляхетського панування на цих теренах було створено Українську державу під назвою Військо Запорозьке. Її творцем став Великий український гетьман Богдан Хмельницький.

Одним з важливих завдань, що стоїть перед сучасною українською історичною наукою є дослідження проблем, пов'язаних з виникненням, становленням і занепадом Української держави другої половини XVII – XVIII ст. У цьому контексті актуальним є дослідження принципів засад організації політичної влади, визначення моделі та інституційних складових політичної системи, що функціонувала в цей час в Україні.

Загалом, саме питання боротьби за відновлення української державності у XVII ст., становлення її інституцій, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики мають величезне значення в контексті сьогоденної нашої боротьби за своє природне право мати власну державу на своїх етнічних землях. Саме апелюючи до періодів Русі, Гетьманщини, УНР, ми доводимо тяглість українського державотворчого процесу, вибиваємо ґрунт з-під теорій, які намагаються нас позбавити права на існування незалежної, суверенної та соборної Української держави.

Окреслені моменти й визначають **актуальність** бакалаврської роботи.

Отже, дослідження різноманітних аспектів державного будівництва, особливостей Української козацької держави та функціонування державних структур Війська Запорозького в період гетьманування Богдана Хмельницького, на нашу думку, є важливим елементом загального вивчення історії Української національної революції XVII ст.

Об'єктом дослідження є процес державного будівництва в Україні в період Української національної революції середини XVII ст.

Предметом дослідження є становлення та характер Української козацької держави Війська Запорозького.

Метою дослідження є об'єктивне з'ясування особливостей розвитку української національної ідеї, передумов утворення Української козацької держави та, власне, становлення самої системи державної влади, соціально-економічних відносин Війська Запорозького.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання наступних **завдань**:

- охарактеризувати основні джерела та історіографію проблеми;
- з'ясувати передумови утворення держави на українських землях в середині XVII ст.;
- простежити зародження українських державних інституцій визначити в процесі розвитку українського козацтва як соціального стану;
- проаналізувати особливості військової та адміністративної організації Запорізької Січі та з'ясувати їх зв'язок з військовою та адміністративною структурою Української держави середини XVII ст.;
- дослідити процес формування основ державної ідеї гетьманом Богданом Хмельницьким на початкових етапах Української національної революції;
- охарактеризувати політичну систему, структуру влади, особливості адміністративного поділу, фінансової системи та військової організації Війська Запорозького часів Богдана Хмельницького
- проаналізувати зміни в соціально-економічних відносинах, які відбулися в козацькій Україні в результаті революції XVII ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з середини XVI ст., коли в процесі формування українського козацтва як соціального стану, відбувається становлення первинних його організаційних та військових

структур та до 1657 р., коли завершується гетьманування Богдана Хмельницького.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його матеріали, основні висновки й положення корегують й уточнюють існуючі знання з ряду питань історії Української національної революції XVII ст. Водночас, вони можуть бути використані для підготовки, посібників, лекцій і спеціальних курсів з історії України та історії міжнародних відносин у вищих навчальних закладах, а також для підготовки тематичних занять в загальноосвітніх школах.

Методологічною основою роботи стали принципи історизму та наукової об'єктивності, що дозволило уникнути упереджених, заідеологізованих, політично заангажованих підходів. Для реалізації мети дослідження використані проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи. Це дозволило не лише простежити розвиток міжнародної політики України в період гетьманування Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.), а й виявити логічний зв'язок між політичними та військовими подіями в козацькій Україні та міжнародними відносинами в регіоні Центральної та Східної Європи. Досліджувана проблема висвітлюється комплексно, що відповідає принципу системності. Авторка, сповідуючи принцип світоглядної толерантності, шанобливо ставиться до думок, які не співпадають з її узагальненнями та висновками.

Структура роботи визначається метою та завданням дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, восьми параграфів, висновків, списку літератури і джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Українська козацька держава, яка виникла в середині XVII ст.. у результаті революції, ґрунтувалася на тому фундаменті який було вибудовано в попередні роки в ході становлення українського козацтва як провідної верстви українського суспільства.

Саме поява та розвиток козацтва стало головною передумовою як революції, що спалахнула на українських землях в 1648 р., так і становлення держави. Протягом XV – першої половини XVII ст.. козацтво перетворилося з простого побутового явища (уходництво, колонізація степового порубіжжя) в окремий соціальний стан українського суспільства, а згодом – на нову українську національну еліту). Вироблені козацтвом демократичні ідеї та принципи лягли в основу держави Богдана Хмельницького.

Центром козаччини виступила Запорізька Січ. Саме на січі було сформовано своєрідний демократичний устрій, сформувалися взаємовідносини, правові принципи, які саме згодом були перенесені Богданом Хмельницьким в основу політико-адміністративної системи Української козацької держави Війська Запорозького.

Держава Військо Запорозьке постала на визволених від польського панування землях (Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства) в 1649 р. (саме Зборівським договором польська влада фактично визнала її існування).

Механізм функціонування політичної влади в Гетьманщині дозволяє охарактеризувати політичний режим Гетьманату як республікансько-демократичний, що поєднував у собі елементи як прямої, так і опосередкованої демократії, і базувався на полково-сотенному адміністративному устрої. Водночас, звертає на себе увагу і той факт, що на різних етапах історичного розвитку співвідношення владних повноважень головних елементів політичної системи Гетьманщини — Генеральної ради,

старшинської ради, гетьмана та вищої старшини (генеральної старшини та полковників) — не залишалося не змінним, а, навпаки, зазнавало принципових трансформацій. Внаслідок чого політичний режим в одних випадках набував ознак, характерних для авторитарного правління, в інших — олігархічного.

Характерна особливість еволюції політичної системи Гетьманату полягала в тому, що Українська держава лише дуже короткий час існувала як самодостатній політичний організм. Номінальна васальна залежність Гетьманщини від влади російського царя, задекларована в Переяславсько-московському договорі 1654 р., вже в жовтні 1659 р. трансформувалася в більш жорсткі форми залежності, а політична автономія Гетьманату поступилася місцем — адміністративній, за якої зберігалось самоуправління при здійсненні внутрішньої політики та функціонування українських владних інституцій на основі власного законодавства та традицій.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Акты Московского государства, изданные Императорскою академиею наук. – Т. II. Разрядный приказ. Московский стол 1635 – 1659. – СПб. Тип. Императорской академии наук, 1894. – 773 с.
2. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб.: Тип. Э.Пратца, 1853. – Т. 5. – 288 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип. П.А.Кулиша, 1861. – Т.3. – 276 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип. П.А.Кулиша, 1863. – Т.4. – 134 с.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип. Э.Пратца, 1867. – Т.5. – 335 с.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип В.В.Пратц, 1872. – Т.7. – 398 с.
7. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип В.В.Пратц, 1873. – Т.8. – 419 с.
8. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип М.Этингера, 1876. – Т.10. – 525 с.
9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип М.Этингера, 1879. – Т.11. – 820 с.

10. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією. – СПб.: Тип. Ф.Елеонскаго и К⁰, 1889. – Т.14. – 902 с.
11. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією. – СПб.: Тип. А.Катанскаго и К⁰, 1892. – Т.15. – 462 с.
12. Воссоединение Украины с Россіей. Документы и материалы: В 3-х т. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – Т. 2. – 537 с.
13. Воссоединение Украины с Россіей. Документы и материалы: В 3-х т. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 3. – 644 с.
14. Документи Богдана Хмельницького / Упор. І.Крип'якевич, І.Бутич. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 740 с.
15. Величко С.В. Літопис / Самійло Величко. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2. – 642 с.
16. де Боплан Г. Л. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. – К.: Наукова думка, 1990. – 252 с.
17. Куруківській трактат // [Інтернет ресурс] Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus53.htm>
18. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К.: Т-во "Знання" України, 1992. – 192 с.
19. Літопис Самовидця. – К.: Наукова думка, 1971. – 205 с.
20. Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским. – М.,1858. – Ч.1. – 339 с.
21. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. Переклад з французького видання 1663 року / П'єр Шевальє. – Київ 1993 // [Інтернет ресурс] Режим доступу: <http://litopys.org.ua/chevalier/shevl.htm>

22. Антонович В. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Богдан Хмельницкий. 1647-1657 гг. / В.Антонович, В.Бец // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 110-123.
23. Апанович О. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50 – 70-ті роки XVII ст. / О. Апанович. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 299 с.;
24. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Д.І.Багалій. – Харків: Основа, 1991. – 256 с.
25. Бантыш-Каменский Д. История Малой России / Д. Бантыш-Каменский. – К.: Час, 1993. – 656 с.
26. Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К., 1986. – 264 с.
27. Винар Л. Силуети епох. Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський / Л. Винар. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 184 с.
28. Газін В.В. Історія України середини XVI – XVIII ст. Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів / В.В. Газін. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 224 с.
29. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.;
30. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665 / В. Горобець. – К.: Інститут історії України, 2001. – 533 с.
31. Горобець В.М. Українсько-російські відносини та політико-правовий статус Гетьманщини (друга половина XVII – перша чверть XVIII ст.) / В.М. Горобець// Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – Вип. 6. – Кн. 1. – К.-Черкаси, 1997. – С.67-75.
32. Горобець В.М. Козацький гетьманат у соціополітичній структурі Речі Посполитої: проект устроєвої моделі гетьмана Павла Тетері з року 1664 / В.М. Горобець// Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 40-61;

33. Горобець В. Політичний устрій українських земель другої половини XVII – XVIII століть: Гетьманщина, Запоріжжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу) / В. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 96 с.
34. Горобець В.М. Запорозький Кіш в політичній структурі козацької України (друга половина XVII – початок XVIII ст..) / В.М. Горобець // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі, національній самосвідомості. – К., Запоріжжя, 1997. – С.33-43.
35. Грушевський М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевський. – К.: Либидь, 1991. – 398 с.
36. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. VII. – 624 с.
37. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. VIII. – 856 с.
38. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IX-1. – 880 с.
39. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IX-2. – 776 с.
40. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т./ Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін.. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т.1. – 800 с.
41. История Русов или Малой России. – М.: Университетская тип., 1846. – 261 с.
42. Калакура Я. Українська історіографія / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

43. Костомаров Н. Собр. Соч / Н.Костомаров. - С.-Петербург. 1904. -Т. 9. - Кн. 4. // [Інтернет ресурс] Режим доступу:
<http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3056568>
44. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький / І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.
45. Крип'якевич І. Історія України/ І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
46. Кулиш П.А. Отпадение Малороссии от Польши (1340-1654) / П.А. Кулиш. – М.: Университетская типография, 1888. – Т. 3. – 132 с.
47. Леп'явко С.А. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561 – 1591) / С.А. Леп'явко. – Чернігів, 1999. – 216 с.
48. Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті// Липинський В. Твори. – Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К.Липинського, 1991. –Т.3. – 346 с.
49. Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького // Липинський В. Твори. – Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К.Липинського, 1980. – Т. 2. – 636 с.
50. Маркевич Н. История Малороссии / Н. Маркевич. – М.: Тип. Августа Семена, 1842. – Т. 2. – 673 с.
51. Махун С. «Батько» реєстрового козацтва: Стефан Баторій і Запорозька Січ / С. Махун // Війни і мир, або «Українці – поляки: брати/ вороги, сусіди...». – К.: Видавництво АТЗС «Українська прес-група», 2004. – С. 40-45.
52. Мицик Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / Ю. Мицик. – Дніпропетровськ: ВПОП "Дніпро", 1996. – 262 с.

53. Молчановский В. Донесение венецианца Альберто Вимина о козаках и Хмельницком (1656) / В. Молчановский // Киевская старина. – 1900. – Кн1. – С.70-76
54. Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 р. / О. Оглоблин // Літературна Україна. – 1992. – 2 липня.
55. Оглоблин О. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали/ О. Оглоблин . – Нью-Йорк, Київ, Торонто, 1995. – 419 с.
56. Окиншевич Л. Генеральна рада на гетьманщині XVII-XVIII ст. / Л. Окиншевич. – К.: ВУАН Наук. досл. каф. іст. України, 1929. – 178 с.
57. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII – XVIII ст. / Л. Окиншевич. – К.: Вид-во. АН УРСР, 1929. – Ч. 1. – 4 25 с.
58. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII – XVIII ст. / Л. Окиншевич. – К.: Вид-во. АН УРСР, 1930. – Ч. 2. – 352 с.
59. Пепа В. Що думала Хмельницького голова? / В. Пепа // Україна. – 1992. – № 3. – С.24.
60. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій. – К.: Критика, 2005. – 494 с.
61. Савчук Н.О. Українська держава за гетьманування Ю.Хмельницького (1659 – поч. 1663 рр.) / Н.О. Савчук. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 180 с.
62. Сас П. Суспільно-політична думка та політика в Україні XVII – поч. XVIII ст. / П. Сас. – К., 1997. – 257 с.
63. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – К.: Слово, 1991. – 96 с.
64. Слабченко М.Є. Паланкова організація запорозьких вольностей / М.Є. Слабченко. – Запоріжжя, 1929. – 214 с..
65. Смолій В.А. Становлення української феодальної державності / В.А.Смолій, О.І.Гуржій // Український історичний журнал. – 1990. – №10. – С.16;

66. Смолій В.А. Феномен українського козацтва / В.А.Смолій // Український історичний журнал. – 1991. – №5. – С. 68-69
67. Смолій В. Козацтво та Запорозька Січ у суспільно-політичних процесах XVI – XIX ст. / В.А.Смолій // Козацькі січі (Нариси з історії українського козацтва XVI – XIX ст.). – К-Запоріжжя, 1998. – 123 с.
68. Смолій В. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. / В.Смолій, В.Степанков. – К., 1992. – 41 с.
69. Смолій В. Українська національна революція 1648 - 1676 рр. крізь призму століть / В.Смолій, В.Степанков // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 3-12.
70. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (проблеми, пошуки, рішення)/ В.Смолій, В.Степанков. – К: Інститут історії України НАН України, 1999. – 160 с.
71. Смолій В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет / В.Смолій, В.Степанков. – К.: Либідь, 1993. – 504 с.;
72. Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)/ В.Смолій, В.Степанков. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
73. Степанков В.С. Програма державного будівництва Богдана Хмельницького / В.С. Степанков // Вісник АН України. – 1991. – № 10. – С. 37-40.
74. Степанков В.С. Формування Української держави на початковому етапі Національної революції (1648 – 1650 рр.) / В.С. Степанков // Середньовічна України: Зб. наук. праць. – К., 1997. – Вип.2. – С. 114 – 126.
75. Степанков В. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.) / В. Степанков // Український історичний журнал. – 1995. - №4. – С. 76 – 84.

76. Стецюк К.І. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50-х – 70-х роках XVII ст. / К.І. Стецюк. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 364 с.
77. Шевчук В. Козацька держава / В. Шевчук. – К.:Абрис, 1995. – 389 с.
78. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / В. Щербак. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2000. – 365 с.
79. Щербак В. Українське козацтво в суспільно-політичному житті Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.) / В. Щербак// Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип. 2. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. – С. 172-200.
80. Щербак В. Динаміка зростання чисельності українського козацтва до середини XVII ст. / В. Щербак// Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К.: Видавництво «Генеза», 1998. - С. 53-58.
81. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків / Д.І. Яворницький. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – 560 с.
82. Яковенко Н. Нариси Історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст./ Н. Яковенко // [Інтернет ресурс] Режим доступу:
<http://www.vesna.org.ua/txt/yakovenkon/znaid/r5-1.html>
83. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни / Т. Яковлева. – К.: Основи, 1998. – 447 с.
84. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.)/ Т. Яковлева. – К.: Основи, 2003. – 644 с.

ДОДАТКИ

Додаток А. ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ НА ЗАПОРОЖЖІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII - XVIII СТ.)

